

Šturala, Jan

[Ohnheiser, Ingeborg. Wortbildung und Synonymie: Untersuchungen zur nominalen Wortbildungssynonymie in der russischen Gegenwartssprache]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1982, vol. 31, iss. A30, pp. 174-176

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101817>

Access Date: 22. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

гордость; в) префиксально-суффиксальный способ, напр., курс → сокурсник); 2. Соединение двух или нескольких основ в одну (это т. наз. основосложение — а) сложение полных основ: А. основы соединяются без участия соединительных морфем о, е, напр., Ленинград; Б. основы соединяются с помощью соединительных морфем о, е, напр., птицелов, сенокос; В. т. наз. сложноссуффиксальный способ, напр., мясо рубить → мясорубка; б) сложение усеченных основ — т. наз. сложносокращенные слова: А. слоговой способ, напр., совет, партком; Б. инициальный способ: аа) звуковой способ, напр., ева, ВЭС; бб) буквенный способ, напр., СССР, МГУ; вв) смешанный способ: АА. слогозвуковой способ, напр., заведующий учебной частью → завуч; ББ. звуко-слоговой способ, напр., Государственное издательство → ГИЗ; ВВ. буквозвуочный способ, напр., Центральный дом Советской Армии → ЦДСА); 3. Переход слова из одной части в другую: а) семантико-грамматическое преобразование парадигмы слова (субстантивация: гостиная, будущее; адъективация: молотый кофе, соленый огурец — причастия переходят в прилагательные), б) лексикализация грамматических форм (при образовании наречий, междометий и частиц, напр., утром, чуть, ужас!); 4. Отрыв одного из значений слова от остальных или употребление слова в ином значении, кроме тех, что были у него ранее (напр., грибок, т. е. маленький гриб, грибок, т. е. легкое сооружение в виде гриба для укрытия от солнца или дождя); 5. Отбрасывание окончания (или суффикса, если слово не изменяется) и одновременное смягчение согласного основы (безаффиксный способ, напр., реаный → реань, сухой → сушь). В заключении данной главы приводятся автором методические рекомендации, касающиеся словообразовательного анализа в школьной практике.

Третий раздел рассматривает проблематику этимологии („Этимология“, с. 142 до 145). Во „Вступительной части раздела“ (с. 142—143) дается определение этимологии как научной дисциплины и на следующих страницах можно узнать, какие вопросы она изучает, что такое этимологические гнезда слов, как следует поступать при этимологическом анализе слова.

В конце книги приложен список специальной литературы, касающейся исследуемой области („Литература“, с. 146—149).

Как уже было сказано выше, в работе даются не только теоретические сведения о структуре слова, а также и методические советы для преподавателей русского языка в украинской школе. Поэтому в книге встречаются очень часто сравнения между описываемыми явлениями в русском и украинском языках. Для того, чтобы облегчить чтение специальной литературы, в работе используются и разъясняются также научные понятия и термины, которые углубляют сведения об исследуемой проблематике. Кроме преподавателей настоящим руководством могут пользоваться и студенты-филологи, изучающие русский и украинский языки, а также все те, кто интересуется вопросами состава слова и словообразования.

Алеш Бранднер

Ingeborg Ohnheiser: *Wortbildung und Synonymie, Untersuchungen zur nominalen Wortbildungssynonymie in der russischen Gegenwartssprache, Linguistische Studien, Leipzig 1979, 246 s.*

Na oblast slootovorby se v poslední době upíná pozornost celé řady lingvistů. Rok od roku vzrůstá počet prací věnovaných jak specificky slootovorné problematice, tak také jejím interdisciplinárním vztahům.

Pracovnice univerzity v Lipsku Ingeborg Ohnheiserová se ve své studii věnuje dosud málo prozkoumané oblasti synonymních vztahů, a to synonymií na poli slootovorby. Klade si za cíl aplikovat dosavadní obecné poznatky o synonymií na oblast slootovorby, stanovit specifiku slootovorné synonymie, dále pak prozkoumat substantivní a adjektivní slootovorná synonyma v současné ruštině. K tomu je nutno říci, že jde o náročnou problematiku, již je věnována soustavnější pozornost teprve v posledních dvou desetiletích. V odborné literatuře přitom panují často až protichůdné názory na řešení základních aspektů zvolené tematiky.

Pro řešení teoretických východisek problematiky slovtvorné synonymie považuje autorka za nejdůležitější objasnění tří okruhů problémů. Prvním z nich je otázka synonymie obecně, dále vztah slovtvorné a lexikální synonymie a konečně vztah mezi slovtvornými synonymy a lexikálními variantami. Za základ synonymních vztahů pokládá autorka ve shodě s logicko-intuitivní školou stejnou pojmovou vztáženost členů synonymické řady a totožnost jejich obecných sémantických znaků. Rozdíly mezi jednotlivými synonymy jsou pak dány rozdílností vedlejších sémantických znaků, příp. stylistickým nebo emocionálním zabarvením příslušných lexikálních jednotek. Tím jsou do jisté míry určeny jazykové aspekty synonymie, z nichž na prvním místě stojí distribuce a vzájemná zastupitelnost synonym.

Specifičnost slovtvorných synonym oproti lexikálním synonymům i variantám vidí autorka v procesu jejich vzniku. U slovtvorných synonym se synonymní vztahy vytvářejí jako důsledek slovtvorných procesů. Tím je dána nutnost identity slovtvorného základu nebo alespoň jednoho kořenového morfému. V tom spočívá hlavní rozdíl oproti lexikálním synonymům. Při určení odlišnosti slovtvorných synonym vůči lexikálním variantám vychází autorka ze vztahu obsahu a formy. Lexikální varianty chápe jako slova, která se sice liší formou, ne však obsahem (do morfematische struktury se tyto odlišnosti promítají jako rozdíly uvnitř jednoho morfému), zatímco u slovtvorných synonym jde vždy o změnu obsahu (zde se rozdíly týkají celých morfémů). Z charakteru znaků specifikujících slovtvornou synonymii vyplývá také skutečnost, že slovtvorná synonyma na rozdíl od lexikálních zpravidla tvoří delší řady, ale pouhé dvojice.

V souvislosti s řešením teoretických otázek spjatých s problematikou slovtvorné synonymie poukazuje autorka na dosavadní neuspokojivý stav na poli sémantické terminologie, což značně komplikuje celý výzkum, a zdůrazňuje nutnost vytvoření jednotného sémantického metajazyka.

Kromě zmiňovaných jsou v práci rozebrány i další teoretické aspekty slovtvorné synonymie. Autorka si všímá výrazných projevů tendence k ekonomii jazyka, což se ve sledované oblasti projevuje především u významově identických synonym, a to buď jejich sémantickou diferenciací, nebo postupným vytlačováním jednoho z nich z běžné slovní zásoby. U stylistických aspektů problematiky slovtvorné synonymie se autorka zabývá hlavně synonymií stylisticky příznakových slov vůči neutrálním nebo mezi sebou navzájem, pokouší se také postihnout vliv stylistického zabarvení základu a afixu na možnost tvoření, příp. stylistickou příznakovost odvozenin. U emocionálně zabarvených slovtvorných synonym nachází určitou výjimečnost v tom, že zde často vznikají delší synonymické řady.

Některé obecnější tendence odhaluje i při rozboru výskytu slovtvorných synonym v ustálených slovních spojeních. Zde je patrná snaha používat spíše tvary s jednodušší slovtvornou strukturou. V neposlední řadě si autorka všímá i zastoupení slovtvorných synonym mezi neologismy vzniklými v 50. a 60. letech. I zde je patrná tendence zamezit redundanci. Slovtvorná synonyma vznikají výjimečně, nejčastěji u slov označujících povolání.

Od teoretických otázek obecnějšího rázu pak autorka přechází k rozboru substantivních a adjektivních slovtvorných synonym v současné ruštině. Jako východisko pro klasifikaci jí slouží jejich slovtvorná struktura. V dalším se soustřeďuje na nejcharakterističtější typ synonymních dvojic — sufixální synonyma s identickým slovtvorným základem a synonymickým slovtvorným prostředky (typ *kovarnost' — kovarstvo* apod.). Podrobně se zabývá především jazykovými faktory, které ovlivňují možnost spojování základu se slovtvornou příponou. Zde se nám některé pasáže zdají být až příliš detailní, protože tyto faktory zpravidla nemají zásadní význam pro utváření synonymních vztahů. Ani velmi důkladný rozbor čistě jazykových kritérií např. nestačuje — a autorka si to také uvědomuje — k objasnění různých sémantických zvláštností i uvnitř jednoho slovtvorného typu. I tato skutečnost hovoří pro správnost logicko-intuitivního přístupu k řešení problematiky synonymie. Pasáž uzavírá přehled dvojic substantivních a adjektivních přípon, které se mohou podílet na vytváření vztahů slovtvorné synonymie.

Další strukturální typy slovtvorných synonym tvoří lexikální jednotky s odvozeným, resp. složeným slovtvorným základem. Tyto typy jsou probírány méně podrobně, zpravidla je uváděna pouze jejich základní lexikálně gramatická charakteristika.

V materiálové části dokládá autorka své teoretické vývody konkrétními příklady slovtvorných synonym. Opírá se přitom o doklady obsažené v synonymických slovnících. Materiál je členěn podle základních strukturálních a sémantických znaků, u nejdůležitějších typů podává autorka podrobnější lexikálně gramatickou a stylistickou charakteristiku, u dalších se omezuje na základní údaje. Výčet jednotlivých typů i příkladů přirozeně není

úplný, jde spíše o reprezentativní výběr. I ten však názorně ilustruje mnohotvárnost vztahů v oblasti slovtvorné synonymie. K tomu přispívá i pečlivé zpracování materiálu bez patrnějších nedostatků (až na ojedinělé nepřesnosti v morfematickém rozboru, příp. v transliteraci ruských slov do latinky), jakož i jeho přehledné uspořádání. Stejně pečlivě je zpracován také poznámkový a rejstříkový aparát.

Jako celek představuje studie I. Ohnheiserové vysoce teoreticky fundovanou práci, u níž je nutno zvláště ocenit její snahu o řešení dosud sporných otázek. Proto je nepochybně cenným příspěvkem k literatuře zabývající se aktuálními problémy na poli slovtvorby.

Jan Šturala

Ladislav Hosák—Rudolf Šrámek: Místní jména na Moravě a ve Slezsku II, M—Ž, Academia, Praha 1980, 964 stran.

Po deseti letech vyšel očekávaný II. díl slovníku místních jmen, jimž se dostává české toponomastice významného místa v slovanské jazykovědě. Rozsáhlé dílo Profousovo, dokončené Janem Svobodou a Vladimírem Šmilauerem, spolu s oběma svazky Hosákovy a Šrámkovy práce tvoří — i přes určité rozdíly v zpracování obou slovníků — jedinečný celek, nemající v slovanské toponomastice zatím obdoby. Území českého jazyka má tedy souborně zpracován veškerý materiál, který poskytuje názvy všech obydlených míst, tj. měst, městeček, vsí, osad, samot, význačnějších místních částí apod.

Mimo vlastní zpracování hesel slovníku obsahuje posuzovaná kniha některé doplňky a dodatky. Především je doplněn seznam pramenů historických dokladů a historické literatury z I. dílu, samostatně jsou tištěny doplňky Adolfa Turka, který se po smrti Ladislava Hosáka ujal dokončení revize historické dokumentace hesel T—Ž, vztahující se k materiálu II. dílu, dále doplňky a dodatky k I. dílu a seznam místních jmen na Šemberově Mapě země Moravské z r. 1881 (nebyla pojata do I. dílu). Pro praktické užívání slovníku je cenný přehled změn ve vlastních jménech Moravy a Slezska od r. 1945 do r. 1972, seznam nových místních jmen pro bývalé německé obce nebo lokality z německými názvy a seznam jmen obcí zaniklých ve výše uvedeném údobí. Knihu uzavírají dva historické příspěvky Ladislava Hosáka, a to pojednání Hustota sídlišť ve středověku a Osady považované neprávem za zaniklé, jež v mnohem doplňují a upřesňují dosavadní literaturu o této problematice. Nakonec je připojen statistický přehled hesel a jmen, z něhož vyplývá, že celý Hosákův a Šrámkův slovník obsahuje celkem 5570 hesel, což představuje 3800 jmen.

Už v recenzích na I. díl byla kladně oceněna přehlednost uspořádání hesel. (V SPFFBU A 20 (1972) na str. 227 z pera Dušana Slosara.) Materiál je výrazně členěn do několika bodů. Je v nich podávána: 1. charakteristika sídliště podle stavu z r. 1935 s bližší lokalizací (udáním kilometrové vzdálenosti a směru od nejbližšího bodu orientační sítě) a územní příslušnost u slezských obcí, 2. historické doklady místního jména s letopočtem i pramenem, 3. příslušnost k panství podle stavu k r. 1848 a nejdůležitější údaje z místních dějin i o národnostních poměrech, 4. nářeční podoba s dalšími jazykovými doklady, 5. etymologický výklad místního jména a sporadicky 6. názvy samot a vybraných historických názvů částí obcí. Toto uspořádání hesla (též grafické oddělení částí historické od jazykové) i úspornější citace činí ho přehlednějším, než je heslo v slovníku Profousově, a po stránce obsahové přináší i bohatší materiál.

Lingvistu zajímají především údaje v bodech 4 a 5 (tyto části zpracoval Rudolf Šrámek). Nejprve je uveden bohatý jazykový materiál: nářeční podoba místního jména, údaj o jeho flexi, dále jméno obyvatelské a přídatné jméno odvozené od daného jména místního. Tyto údaje jsou pro výklad jména mnohdy velmi důležité a mají význam i pro nářeční slovtvorbu.

Nejnáročnější jsou etymologické výklady jmen. Zde mnohdy neplatí obecné hláskové zákony, jména často byla komolena, některá základní jména vymizela apod. Je třeba ocenit, že autor v tomto směru byl velmi strážlivý a materiál spolehlivě zvládl. Ke starším názorům je kritický a vždy ve svých výkladech poukazuje na literaturu (Váša—Černý, Profous). Ve výkladech obtížnějších jmen konfrontuje i názory, k nimž se sám nepřiklání (např. v obsáhlém hesle Sekyřkostel), eventuálně i lidovou etymologii (např. u hesla Třebíč). Mnoho našich místních jmen pochází z německých základů a řada míst má i staré názvy